

ÜNİTE III

TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE İLK TÜRK DEVLETLERİ

İÇİNDEKİLER

A. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1. Türk Adının Anlamı
2. Türklerin İlk Ana yurdu
3. Türklerin Tarih Boyunca Yayıldıkları Bölgeler
4. İskitler (Sakalar)

B. İLK TÜRK DEVLETLERİ

1. Büyük Hun Devleti (Asya Hun Devleti)
2. Kavimler Göçü, Asya ve Avrupa'nın Yeni Çehresi, Avrupa Hun Devleti
3. Avrupa Hun Devleti
4. Göktürk Devleti
5. Uygur Devleti

C. DİĞER TÜRK DEVLETLERİ VE TOPLULUKLARI

D. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

E. TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ÇEVRE KÜLTÜRLERLE MÜNASEBETLERİ

BU BÖLÜMÜN AMAÇLARI

Bu üniteyi çalıştığınızda (bitirdiğinizde)

- * Türk milletinin dünya tarihindeki önemini ve milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini kavrayacak,
- * Atalarımızın çeşitli zamanlarda ve yerlerde devletler kurduklarını öğrenecek,
- * Devlet adamlarımızın yerinde gösterdikleri uzak görüşlülük, fedakârlık gibi yeteneklerini ya da bilinçsiz davranışları sebebi ile olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini görecek,
- * Millî bağımsızlığın değerini kavrayabileceksiniz.

NASIL ÇALIŞMALIYIZ?

- * Konu içinde anlatılan yer ve merkezlerin adlarını tarih atlasından ve ders notunuzdaki ilgili haritadan yararlanarak öğreniniz.
- * Olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurup günümüzle kıyaslayınız.
- * Konu içinde verilen soruları hemen cevaplandırınız.
- * Ünite sonundaki özeti okuyup, değerlendirme sorularını yanıtlayınız.

TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE İLK TÜRK DEVLETLERİ

A. TÜRKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

1. Türk Adının Anlamı:

Türk milletinin adının ne anlama geldiği konusunda, görüşlerin bazıları şöyledir:

- Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat'it Türk adlı eserinde olgunluk çağı anlamına geldiğini söyler.
- A. Wambery türemek fiilinden geldiğini ileri sürer.
- G. Doerfer (Dorfer) devlete bağlı halk anlamında olduğunu belirtir.
- Ziya Gökalp, türeli (törel) kanun, nizam sahibi anlamında kullanır.

Türkiye adı VI. yüzyıla ait Bizans kaynaklarında orta asya için, coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. Türkiye adı IX. ve X. yüzyıllarda Volga Nehri'nden Orta Avrupa'ya kadar uzanan bölge, XII. yüzyıldan itibaren de Anadolu için kullanılan bir ad olmuştur. Türkiye adı, bazı kaynaklarda XIII. yüzyılda Memlûkler egemenliğindeki Mısır ve Suriye için de kullanılmıştır.

2. Türklerin İlk Ana yurdu:

Türklerin ana yurdu Orta Asya (Türkistan)'dır. Orta Asya; Asya Kıta'sının ortasında yer alan, doğudan Kingan Dağları, kuzeyden Sibiryaya, batıdan Hazar Denizi, güneyden Hindikuş ve Karanlık dağları ile çevrili olan bölgedir. Türklerin ilk anayurdunun Ural-Ayltay Dağları ve Hazar Denizi arasında kalan bölge olduğu kabul edilir.

3. Türklerin Tarih Boyunca Yayıldıkları Bölgeler:

Türkler, MÖ 2.000'li yıllardan başlayarak MS XI. yüzyıla kadar Asya, Avrupa ve Afrika kıta'sının çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir.

Göçlerin Nedenleri:

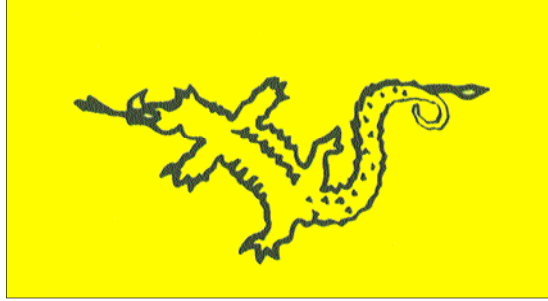
- Kuraklık ve iklim şartlarını değişmesi,
- Nüfusun artması, tarım alanlarının daralması, otlakların azalması ve hayvan hastalıkları nedeniyle hayvancılığın gerilemesi
- Türk boylarının birbirleriyle mücadeleleri,
- Orta Asya'ya yönelik yabancı kavimlerin baskılarına karşı koyamayan ve bunların egemenliğini kabul etmeyen Türk boylarının göç etmesi,
- Türklerin yeni yurtlar edinmek istemesi.

Atı evcilleştiren ilk millet olan Türkler, at arabalarının yardımıyla bu göçleri kolaylıkla yapmışlardır. Türklerin hayvancılıkla uğraşmaları ve konar-göçer yaşamaları da göçlerini kolaylaştırmıştır.

Göç Yolları:

Orta Asya'dan doğuya gidenler Çin'e, güneye gidenler Hindistan'a, kuzeybatıya gidenler Hazar Denizi'nin kuzeyinden Orta Avrupa'ya, batıya gidenler İran, Irak, Andolu, Suriye, Mısır ve Afrika'ya, kuzeye gidenler Sibiryaya yerleşmişlerdir.

Çin Seddi'nin 3. yüzyılın sonlarında tamamlandığı bilinmektedir. Bu antlaşma ayrıca, Orta Asya tarihinde bilinen ilk yazılı antlaşmadır. İmparator Shih-Huang-ti (MÖ 247–210) Hun akınlarını durdurmak amacıyla, kuzey sınırında inşa edilmiş olan kale ve kuleleri bir duvarla birleştirerek ünlü Çin Seddi'ni meydana getirmiştir (MÖ 214).

Resim 3.1: Büyük Hun Devleti Bayrağı

a) Teoman Dönemi (MÖ 220–209)

Hunların bilinen ilk hükümdarı olan Teoman'dan, Çin kaynakları Tuman olarak bahseder. Şanyü veya Tanhu unvanları ile de anılan Teoman, birbirinden ayrı yaşayan Türk boylarını birleştirerek tarihte ilk Türk birliğini sağlamıştır. 11 yıl hükümdarlık yapan Teoman Şanyü dönemindeki Türklerin askerî üstünlüklerinde, süvarilerin önemli bir yeri vardır. Çin'e karşı yapılan akınlarda önemli topraklar kazanan Türk süvarileri, Çinlileri zor durumda bırakmakla kalmamış, onları ünlü Çin Seddi bile durduramamıştır.

Tanhu veya Şanyü: Asya Hun hükümdarlarının unvanı. Gök Tanrı'nın tahta çıkardığı hükümdar olarak kabul edilir.

Teoman'ın en büyük oğlu ve veliahdı Mete idi. Fakat Teoman'ın başka bir eşinden bir oğlu daha vardı. Mete'nin üvey annesi onun yerine tahta kendi oğlunun geçmesini istediğinden Teoman'ı oğlu Mete'ye karşı kışkırtmıştı. Teoman, Yüecilerin kuvvetli olduğu bu dönemde karısının da etkisinde kalarak Mete'yi Yüecilere rehin olarak verdi. Ardından da Yüecilere savaş açtı.

O tarihlerde Hunların en güçlü komşuları Tung-hular (Moğol-Tunguz kabilelerinin oluşturduğu birlik) ile Yüecilerdi. Mete'nin Yüecilerin elinde ne kadar süre rehin kaldığına dair bir bilgi yoktur. Bir fırsatını bulunca Mete, Yüecilerin elinden kurtulmayı başardı. Geri dönmesine sevinen ve takdir eden babası, onun emrine 10.000 kişilik atlı bir kuvvet verdi. Mete çok disiplinli bir şekilde ordusunu yetiştirdi. Babasını, üvey annesini ve kardeşini kendisine bağlı askerleriyle öldürüp, Hun tahtını ele geçirdi. Başka bir rivayete göre ise Mete, bir av sırasında babasını öldürerek Hun tahtına geçmiştir.

b) Mete Dönemi (MÖ 209–174)

MÖ 209 yılında Mete, şanyü unvanıyla Hun tahtına çıktı. Çin kaynaklarında Mao-tun olarak geçen bu hükümdara Türk tarihçileri Mete demiştir. Dünyanın en disiplinli ordusunu kuran Mete, ülke içindeki karışıklıkları önledi. Bu tarihlerde komşuları güneyde Çin İmparatorluğu, güneybatıda Yüeciler, doğuda ise Tung-hulardı.

Mete Han, ilk askerî zaferini kendisinden sürekli toprak isteyen Moğol kökenli Tung-hular üzerine yaptı. Onları ağır bir yenilgiye uğratarak topraklarını ele geçirdi. İkinci seferi için Mete, yönünü batıya, İpek Yolu'na hâkim olan Yüceçiler üzerine çevirdi. Onları da yenen Mete, İpek Yolu'nu kontrolü altına aldı (MÖ 203).

Hun-Çin İlişkileri

Mete, Yüceçilerden sonra Çin'e seferlere başladı. Bu sırada Çin'e Han sülalesi hâkimdi. Çinliler, Teoman zamanında, Çin'in kuzeyindeki otlakları Hunlardan almışlardı. Bu toprakları tekrar almak isteyen Mete, Çin'e karşı ilk seferine çıktı. Yapılan bu ilk seferin sonunda Çin sınırındaki Hun otlakları geri alındı (MÖ 201).

MÖ 197'de Çin imparatoru Kao-Ti bunun üzerine ordusuyla Mete'nin üzerine yürüdü. Ordusunu savaşa hazırlayan Mete bu arada bazı Çin beylerini de kendi yanına çekmeyi başardı. Öncü Hun birlikleriyle mücadele etmekten yorulan Kao-Tinin 320 bin kişilik ordusunu Mete, pusuya düşürmeyi başardı ve onları yendi. Kaçan imparator Kao-Ti, Pai-teng yaylasındaki bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. İmparatoru takip eden Mete onu kalede kuşattı. Daha sonra barış ve dostluk antlaşması imzalandı (MÖ 197). Bu antlaşmaya göre Çin, Sarı Irmak'ın güney taraflarını Hunlara terk etti. Ayrıca Çin; yiyecek ve ipek vermeyi, yıllık vergi ödemeyi de kabul etti. Bu antlaşma Doğu Asya tarihinde iki büyük devlet arasında imzalanmış ilk uluslararası antlaşmadır.

Mete Han, bütün Çin ülkesini egemenliği altına alabilecek güce sahip olduğu halde, bunu yapmadı. Mete'nin böyle davranmasında Çin topraklarının geniş bir alana yayılmış olması ile Çin nüfusunun çok oluşu etkili olmuştur. Mete, Çin'in fethiyle buralara yerleşecek olan Türklerin Çin kültüründen etkilenerek benliklerini yitirip yok olacaklarını düşünüyordu. Bu nedenle sadece Çin'i baskı altında tutup, vergiye bağlamakla yetindi.

Büyük Hun Hükümdarı Mete, MÖ 174 yılında öldüğünde devletin sınırları; doğuda Kore'ye, batıda Aral Gölü'ne, kuzeyde Sibirya'ya, güneyde ise Çin Seddi ve Tibet yaylası ile Karakurum dağlarına kadar uzanıyordu. Büyük Hun Devleti'nin askerî ve idari teşkilatı, ekonomik ve sosyal yapısı, hukuk ve sanatı kendisinden sonraki Türk devletlerince de örnek alınmıştır.

c) Ki-ok Dönemi (MÖ 174–160)

Mete Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Ki-ok geçti. Ki-ok, babasının ölümüyle ayaklanan Yüceçilerin üzerine yürüdü ve onları batıya sürdü. Hunlar karşısında tutunamayan Yüceçiler batıya göç ederek MS I.yüzyılda bugünkü Afganistan, Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan'da Kuşhan Devleti'ni kurdular.

Ki-ok, MÖ 166 yılında Çin'e sefer düzenleyerek başkentteki imparatorluk sarayını yaktı. Bu seferden sonra Çin ile olan ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmek

için, babası gibi Çinli bir prensesle evlendi. Siyasi amaçla yapılan bu tür evlilikler, genellikle Türk devletleri için istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Kalabalık bir heyetle gelen Çinli prenseslerin ekibinde casuslar da yer aldığından, bu casuslar Türk boyları ve Türk beylerini birbirine düşürmekten geri durmuyorlardı.

d) Kün-Çin (Cün-Çin) Dönemi (MÖ 160–126)

Ki-ok'tan sonra Hun tahtına oğlu Kün-Çin geçti. Çin bu dönemde ekonomik açıdan çok güçlenmişti. Çin'in en büyük amacı Hun Devleti'ni ortadan kaldırarak İpek Yolu'na tek başına hâkim olabilmektir. Bunun için çok sinsi bir politika izleyen Çin, Çinli prenseslerin ekibinde yer alan casuslar sayesinde Hun beyleri ile Hun devletine bağlı diğer Türk boyları arasına nifak sokarak iç karışıklıkların ve isyanların çıkmasına ortam hazırladı. Ayrıca Türk ülkesine ticaret yoluyla ipek ve lüks eşyalar sokarak halkı rahata ve lükse alıştırdı. Zamanla ülke içinde huzursuzluklar ve kargaşalıklar çıktı. Bazı Hun beylerinin de Çin İmparatoruna sığınması Hun-Çin savaşlarının çıkmasına zemin hazırladı.

Kün-Çin döneminde uzun süren Çin savaşları, Hun Devleti'ni temelden sarsarak yıkıma doğru giden bir sürece soktu. Kün-Çin'in ölümü sonrasında bu süreç hızlanarak, isyanlar ve taht kavgalarının başlamasına neden olmuştur.

Büyük Hun Devleti'nin Parçalanışı ve Yıkılışı

Büyük Hun Devleti'nin Çinliler karşısındaki üstünlüğünün sona ermesi, Çinlilerin ödedikleri vergiyi ve ipeği kesmesine neden oldu. Bu durum Hun devletini ekonomik açıdan zor durumda bıraktı. Hunların tekrar güç toplayıp Çin'e karşı başlattıkları başarılı savaşlar sonucu kazanılan zaferler de kalıcı olmadı. Bu olumsuz gelişmeleri değerlendirmek isteyen Çinliler, Hunlara karşı akınlarını artırdılar. Bu akınların sonucunda İpek Yolu'nun hâkimiyeti MÖ 60'da Çinlilere geçmiştir. Bu durum karşısında Hun hakanı Ho-Han-Yeh (MÖ 58–31), Çin himayesine girmekten başka çare olmadığını düşündü. Bu düşünceye kardeşi Çi-Çi karşı çıktı. Bu düşünceyi utanç verici bulan Çi-Çi, Ho-Han-Yeh'in hükümdarlığını tanımadı ve devletin siyasî birliği parçalandı, Doğu Hunları ve Batı Hunları olarak ikiye bölündü (MÖ 58).

Batı Hunlarının başına geçen Çi-Çi, Çu ve Talas ırmakları arasındaki bölgeye yerleşerek ülkesini kurdu. Çi-Çi bu bölgede çevresi surlarla çevrili bir başkent inşa etti ve Çinlilerle mücadeleye başladı. MÖ 36 yılında Çi-Çi'nin başkentini kuşatan Çinliler, Çi-Çi'ye teslim ol çağrısı yaptılarsa da Çi-Çi kahramanca savaşarak ölmeyi tercih etti. Çin hâkimiyetine giren Doğu Hunları ise, hükümdarları Ho-Han-Yeh'in ölümü ile Çinlilere karşı tekrar mücadeleye giriştiler. Hükümdarları Yu-Tanhu (MÖ 18–46) zamanında tekrar bağımsızlıklarına kavuşarak, kuzeye doğru topraklarını genişletmişlerse de Yu-Tanhu'nun ölümü ile iç karışıklıklar tekrar başladı. Bu olumsuzlukların yanında birde Yu-Tanhu'nun oğulları arasında başlayan taht kavgaları, devletin tekrar Kuzey ve Güney Hunları diye ikiye ayrılmasına neden olmuştur (48).

Kuzey Hunları Çungarya'dan Orhun'a kadar olan bölgeyi, Güney Hunları ise Çin Seddi'nin kuzeyindeki topraklara sahip oldular. Kuzey ve Güney Hunları arasındaki en önemli fark, Güney Hunlarının Çin'e tabi olmasına karşılık, Kuzey Hunlarının bağımsızlıklarını korumak için mücadele etmeleridir. Çin ordularının ve doğudan da Siyenpiller'in saldırıları Kuzey Hunlarını iyice zayıflattı ve 156 yılında Siyenpiller tarafından yıkıldılar..

Çin Seddi niçin yapılmıştır?

Mete Han, Çin'i fethetmek yerine, niçin bu ülke ile iyi ilişkiler kurmayı tercih etti?

2. Kavimler Göçü, Asya ve Avrupa'nın Yeni Çehresi, Avrupa Hun Devleti

a. Kavimler Göçü

Çi-Çi'nin ölümünden sonra Kırgız bozkırlarında (Aral Gölü ve Güney Kazakistan) toplanan Hunlar, buralarda yaşayan Türk boylarıyla birleşerek güçlendiler. Avrupa Hunlarının ataları olan bu topluluklar 350 yıllarında batıya yöneldiler. İlk olarak Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Alan ülkesini ele geçirdiler. İlerlemelerini sürdüren Hunlar 375 yılında İtil (Volga) Nehri'ne ulaştılar. Bu tarihlerde Hunların başında Balamir adında bir hakan bulunuyordu.

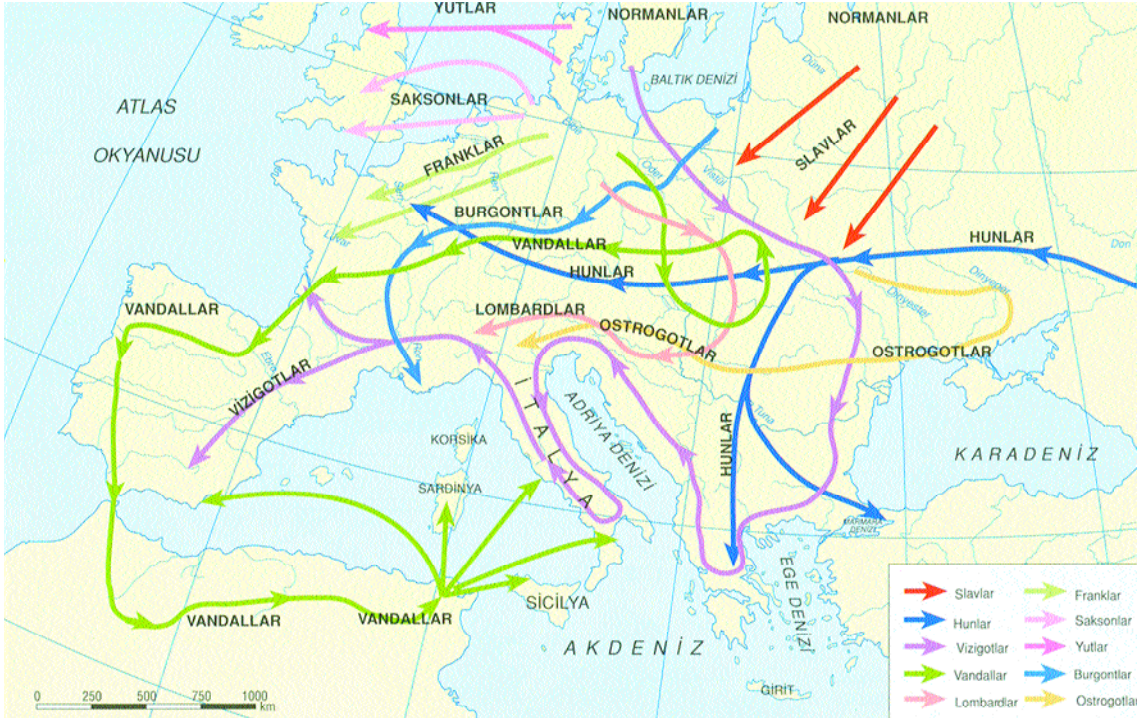
Balamir'in idaresinde Volga'dan batıya doğru ilerleyen Hunlar, önce Ostrogotları yendiler. Daha sonra da Vizigotları yenip, onların topraklarını ele geçirdiler. Doğudan batıya uzanan bu Hun akını, Avrupalıların barbar adını verdiği Cermen kavimlerini (Franklar, Angıllar, Saksonlar, Vandallar, Burgordlar, Lombardlar ve Gepidler) yerlerinden ederek Roma İmparatorluğu'nun topraklarını alt üst eden bir kavimler hareketine neden oldu.

Barbar kavimlerinin yer değiştirmesine ve Avrupa'nın etnik yapısının değişmesine neden olan bu büyük olaya tarihte Kavimler Göçü denir (375). (Harita 3.2).

Sonuçları: Hunların neden olduğu Kavimler Göçü; gerek Türk tarihi, gerekse Avrupa tarihi yönünden önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Bu sonuçlardan bazıları şunlardır:

- Barbar kavimlerin topraklarına girmesini önleyemeyen Roma İmparatorluğu, Batı ve Doğu Roma İmparatorluğu olarak 395 yılında ikiye bölündü.
- 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkıldı.
- Avrupa, yüzyıla yakın bir süre karışıklık içinde kaldı.
- Çeşitli kavimlerin kaynaşması sonucunda yeni milletler ortaya çıktı. (İspanyollar, İngilizler)

Harita 3.2: Kavimler Göçü

- Günümüz Avrupa devletlerinin birçoğunun temelleri bu dönemde atıldı. (Fransa, İngiltere, İspanya vb.)
- Avrupa'daki krallıkların sürekli savaş ve yağmaların etkisiyle eski güçlerini yitirmeleri, feodalite rejiminin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.
- Barbar kavimleri arasında Hristiyanlık hızla yayılmaya başladı.
- Avrupa'ya yerleşen Türkler, buralarda çeşitli devletler kurdular. (Avrupa Hun Devleti, Avar Devleti vb.)
- Bazı tarihçilere göre bu olay, İlk Çağ'ın sonu Orta Çağ'ın başlangıcı kabul edildi.

Tarihçilerin bir bölümü Roma'nın ikiye ayrılışını (395) veya Batı Roma'nın yıkılış tarihini (476) Orta Çağ'ın başlangıcı olarak kabul ediyorlarsa da bu görüş pek geçerli değildir. Çünkü bu iki olayın meydana gelmesinin tek sebebi Kavimler Göçü'dür. Bu yüzden Kavimler Göçü'nün gerçekleştiği 375 tarihini İlk Çağ'ın sonu olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır.

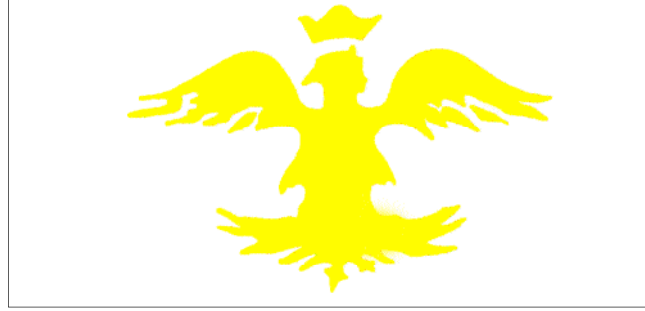
Kavimler Göçü, Avrupa'nın siyasi yapısını nasıl etkilemiştir?

Kavimler Göçü neden İlk Çağ'ın sonu olarak kabul edilmektedir?

Ulduz dönemi Hun dış siyasetinin esasları nelerdir?

Resim 3.2 : Avrupa Hun Devleti Bayrağı

Rua Dönemi

Karaton'dan sonra 422 yılında, Hun hükümdar ailesine mensup dört kardeşten biri olan Rua ülkeyi diğer kardeşleri Muncuk, Oktar ve Aybars ile birlikte yönetti. Rua, Bizans'ın Hun ordusunu isyana kışkırtmak ve bağlı kavimleri Hunlardan ayırmak amacıyla, Hun topraklarına gönderdiği casusları bahane ederek Bizans üzerine bir sefer düzenledi (422). Hiç bir direniş gösteremeyen Bizans, ağır bir vergiye bağlandı. Bu sırada Batı Roma, iç karışıklıklar içinde bulunuyordu. Bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans imparatoru II. Theodosius (408–450) İtalya üzerine ordu ve donanma gönderdi. Bu gelişmeler sonucunda Batı Roma Rua'dan yardım istedi. Hun hükümdarı Rua da, 60 bin kişilik bir kuvvetle İtalya üzerine yönelince, II. Theodosius savaşmayı göze alamadan çekilmek zorunda kaldı. Buna rağmen Bizans, fırsat buldukça Hun idaresinde yaşayan toplulukları kışkırtmaktan da geri durmuyordu. Bunun üzerine Rua, Bizanslı tüccarların Hun ülkesinde ticaret yapmalarını ve ücretli asker toplamalarını yasakladı. Bizans üzerine yapacağı yeni bir sefere hazırlanırken 434 yılında öldü. Yerine kardeşi Muncuk'un oğlu Attila geçti.

Atilla Dönemi

Rua'dan sonra Hunların başına Attila ve kardeşi Bleda birlikte geçtiler (434). Attila, babasını küçük yaşta kaybettiğinden dolayı amcası Rua'nın yanında yetişmiş, birlikte savaşlara katılmış, devlet yönetimini ve Hun siyasetini öğrenme fırsatı bulmuştu. Her ne kadar büyük kardeşi Bleda ile tahtı paylaşmış ise de, tüm yetkiler Attila'da olmuştur (Resim 3.3).

Resim 3.3 : Hun İmparatoru Atilla

Attila, Hun-Bizans ilişkilerini yeniden düzenlemek istiyordu. 434 yılında Attila'nın, Rua'nın Bizans üzerine yapmayı düşündüğü ve yapamadığı sefer için hazırlıklara başladığını öğrenen Bizanslılar, ona barış elçileri gönderdiler. Hun hükümdarı Attila da elçileri, Tuna ve Morova nehirlerinin birleştiği yerde bulunan Margos Kalesi önünde karşıladı. Attila isteklerini, barış koşulları olarak yazdırdı. Böylece 434 yılında Bizans ile Margos Antlaşması imzalandı.

Antlaşmaya göre;

- Bizans, Hunlara ödemekte olduğu vergiyi iki katına çıkaracak,
- Bizans, Hunlara bağlı kavimlerle görüşmeler ve antlaşmalar yapmayacak,
- Ticari ilişkiler sınır kasabalarında devam edecek,
- Bizans, elinde bulundurduğu Hun esirlerini iade edecekti.

Bleda'nın 445 yılında ölmesi üzerine Attila tek başına Hun hükümdarı oldu. Attila'nın amacı, Doğu ve Batı Roma imparatorluklarını egemenliği altına almaktı.

Bizanslılar, Attila'ya neden elçilik heyeti göndermiştir?

Attila'nın Batı Roma'ya Yardımı

Attila, Margos Antlaşması'ndan sonra ülkenin doğu bölgesini denetimi altına aldı. Volga boylarındaki Ak- Oğurların ayaklanmalarını bastırarak itaat altına aldı (435). Bu sırada iç karışıklıklar içinde bulunan Batı Roma, Hunlardan yardım istedi. Romalı komutan Aetyus'a yardıma gelen Hun birlikleri isyanları bastırdı. Oktar komutasındaki bir Hun ordusu Burgondlara karşı büyük bir zafer kazandı (436). Bu savaş ile ilgili olarak zamanla efsaneler türemiş ve Almanlar'ın ünlü Nibelungen destanlarının konusunu Hun-Burgond mücadelesi oluşturmuştur.

Attila'nın Seferleri

I. Balkan Seferi (441–442)

Bizans'ın Margos Antlaşması'nın şartlarına uymaması, Bizanslı tüccarların ticari ilişkilerde sahtekârlık yaparak Hunları aldatmaları üzerine Attila, Bizans üzerine sefere çıktı. Doğu Trakya'ya kadar ilerleyen Hun ordusundan çekinen Bizans barış istedi (442). Yapılan bu antlaşmaya göre; Bizans ödemekte olduğu vergiyi artıracaktı. Ayrıca bazı sınır kaleleri ile Tuna boyundaki kaleleri ele geçiren Attila, böylece Balkanlar'ın yolunu Hun ordularına açtı.

Birinci Balkan seferinin nedenleri nelerdir?

II. Balkan Seferi (447)

Bizans'ın, Hun kaçaklarını geri vermekte ağır davranması, Hun yönetimindeki bazı Germen kavimlerini kışkırtması, yıllık vergisini ödemek istememesi gibi nedenlerden dolayı Attila, yeniden Bizans üzerine sefere çıktı (447). İkiye ayrılan Hun ordusunun bir kolu Yunanistan'a girip Teselya'ya kadar ilerledi. Attila'nın yönetimindeki diğer kol ise Sofya, Filibe ve Lüleburgaz şehirlerini ele geçirip Büyük Çekmece önlerine kadar sokuldu. Bizans İmparatoru II. Theodosius barış istemek zorunda kaldı. **Bizans elçisi Anatolyos ile Attila arasında yapılan bu antlaşmaya Anatolyos Antlaşması denir.**

Buna göre;

- Bizans, ödediği yıllık vergiyi üç katına çıkaracak,
- Bizans, savaş tazminatı ödeyecek,
- Niş'de bir ortak pazar kurulacak,
- Tuna'nın güneyinde beş günlük mesafedeki yerler askerden arındırılacaktı.

İkinci Balkan Savaşının nedenleri nelerdir?

Batı Roma (Galya) Seferi (451)

Bizans üzerinde kesin egemenlik kurduğuna inanan Attila, bu sefer de Batı Roma'ya yöneldi. Batı Roma üzerine yapacağı sefere bir bahane bulması gerekiyordu. Kendisine daha önce bir nişan yüzüğü gönderen İmparator II. Valantien'in kız kardeşi Honoria'nın (Honorica) teklifini kabul ettiğini bildirdi. Çeyiz olarak da imparatorluğun yarısını istedi. Bu isteğinin kabul edilmemesini savaş sebebi sayan Attila Batı Roma seferine çıktı. İki ordu, Batı Roma'nın asker deposu sayılan Galya'nın Katalon Ovası'nda karşılaştı. Batı Roma ordusunun başında Aetius (Aetius) adında bir komutan bulunuyordu. Yapılan savaş çok şiddetli geçti. Bir gün boyunca kıran kırana süren savaşın galibi belli değildir. Ancak bu savaştan sonra, Romalı General Aetius'un gözden düşmüş olması ve bir yıl sonra Roma üzerine yürüyen Attila'nın karşısına askerî bir güç çıkaramamaları, Batı Roma İmparatorluğu'nun asker deposu durumunda olan Galya'yı saf dışı bıraktığının delilidir. Attila'nın karşısına Roma ordusunun çıkmaması, Romalıların bu savaşta çok büyük kayıplar verdiklerinin bir kanıtıdır.

Attila hangi sebebi bahane ederek Galya seferine çıkmıştır?

İtalya Seferi (452)

Attila, zaman geçirmeksizin destekten mahrum kalan ve iyice gözden düşen İtalya'ya, 452 yılında yüzbin kişilik bir orduyla Alpleri aşarak girdi. İtalya, Attila'nın karşısına bir ordu çıkaramadı. Roma Senatosu büyük bir korku içine düştü ve hemen barış görüşmeleri için, Papa I. Leon başkanlığında bir heyeti Attila'ya gönderme kararı aldı.

Papa I. Leon, Attila'dan tüm Hıristiyanlık dünyası adına Roma'yı bağışlamasını istedi. Attila eski bir uygarlık merkezi olan Roma'yı tahripten kaçınıp, Papa'nın ricasını kabul etti ve geri döndü.

Attila, Bizans'ı ve Batı Roma'yı etkisiz hale getirdikten sonra, yönünü İran'daki Sasanî İmparatorluğu'na çevirdi. Bu devletinde egemenlik altına alınması ile Hunlar dünya egemenliğini gerçekleştirebileceklerdi. Ancak, Attila İtalya seferi dönüşünde 453 yılında öldü ve bu seferini gerçekleştiremedi. Attila öldüğünde, Hun sınırları batıda Danimarka ve Ren Nehri'ne, doğuda ise İtil (Volga) Nehri ötesine uzanıyordu.

Attila, tarihin yetiştirdiği büyük devlet adamlarından biridir. Onun adı günümüze kadar dillerden düşmemiş, onun adına operalar bestelenmiş, filmler çevrilmiş, resimleri ve heykelleri yapılmıştır. O, güçlü bir iradeye sahipti. Ciddi ve büyük işler yapmaya yetenekli, sadeliği seven ve mütevazı bir hükümdardı.

Attila, Papa'nın Roma'yı bağışlama teklifini neden kabul etti?

Avrupa Hun Devleti'nin Yıkılışı

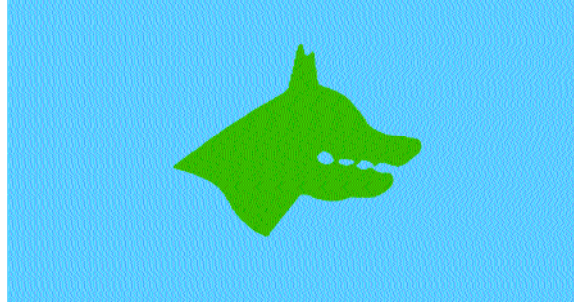
Attila öldüğü zaman arkasında İlek, Dengizik ve İrnekk adlarında üç oğul barakmıştı. Yerine geçen oğulları, devlet idaresinde başarılı olamadılar. Taht için yapılan kavgalar Hunları zayıf düşürdü. İlk olarak Hunların başına geçen İlek, ayaklanan Germen kavimleriyle savaşırken öldü (454). Yerine geçen Dengizik ise zeki idi fakat siyasî yönden yeterli değildi. Doğu Roma ile yapılan bir mücadelede o da öldü (469). İrnekk, Hunların Batı ve Orta Avrupa'da tutunmalarının mümkün olmadığını anlamıştı. Bu nedenle Hunların büyük bir kısmı ile Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklere çekildi. Hunların bir kısmı buradan Orta Asya'ya geri döndü. Bir kısmı ise Avrupa'ya doğru ilerleyen Avarlara katıldı. İrnekk idaresindeki bu Hun topluluğu daha sonraları Bulgarların ve Macarların devlet olarak ortaya çıkışında önemli rol oynadılar.

Avrupa Hunlarının yıkılış nedenleri nelerdir?

4. Göktürk Devleti

Millî adımızla; kurulan ilk devlet Göktürk Devleti'dir (Resim 3.4). Büyük Hun devletinden sonra Asya'da kurulan ikinci büyük Türk Devletidir. Göktürkler, Sibiryadaki Yakutlar ile batıdaki Ogur (Bulgar) Türkleri dışında Orta Asya'daki bütün Türk asıllı kavimleri bir yönetim altında toplamayı başarmışlardır.

Resim 3.4: Göktürk Bayrağı

I. Göktürk Devleti (552 – 630)

Çin kaynaklarına göre Göktürklerin kökeni Asya Hunlarına dayanmaktadır. Göktürklerin ilk zamanlarıyla ilgili bilgiler azdır. Kuzey Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Altayların doğusuna çekilen Türkler, burada demircilikle uğraşıyorlar ve bağlı buldukları Avarlar (Juan-Juan, Aparlar) a silah yapıyorlardı.

V. yüzyılın ortalarında Göktürklerin başında Bumin bulunuyordu. Avarlara bağlı yaşayan Tölesler, 546 yılında ayaklanınca ayaklanmayı bastıramayan Avar hakani bu görevi Bumin'e verdi. Aşina boyunun başında bulunan Bumin, ayaklanmayı bastırınca bu başarısına karşılık Avar Kağanının kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Ancak isteği hükümdarın; "Sizler bizim kölemiz demircilersiniz, nasıl olur da bizden kız istemeye cesaret edebilirsiniz" sözleriyle reddedilince, Bumin bunun üzerine Avarlara savaş açtı. Onları yenerek üstünlüklerine son verdi. II Kağan unvanını alarak 552 yılında merkezi Ötüken olan Göktürk devletini kurdu (Harita 3.4).

Harita 3.4: Göktürk Devleti

Bumin doğuda büyük kağan oldu. Kardeşi İstemi ise “Yabgu” unvanı ile batı kanadını yönetti. Türk devlet anlayışına göre doğuda oturanlar batıda oturanlara üstün olurdu.

Yabgu: İlk Türk devletlerinde kağandan sonra gelen üst düzeydeki yönetici.

Bumin Kağan ile ilgili bilgilerimiz azdır. O, millî adımızla tarihte ilk Türk devletini kuran değerli bir devlet adamıdır. Bumin Kağan devleti kurduğu yıl öldü (552). Yerine oğlu Ko-lo geçtiyse de O'da uzun yaşamadı. Bumin Kağan'ın diğer oğlu Mukan, 553 yılında Göktürk tahtına oturdu.

Göktürk Devleti nerede kim tarafından kurulmuştur?

a) Mukan Kağan Dönemi (553–572)

Mukan Kağan, Göktürk tahtına oturduğu sırada ülkenin batısını Yabgu unvanıyla amcası İstemi yönetiyordu. Mukan Kağan döneminde Göktürk Devleti en güçlü dönemini yaşadı. Mukan Kağan ilk seferini Avarlar üzerine yaparak onları yendi ve yurtlarını terk ederek batıya göç etmelerini sağladı (555). Daha sonra doğuda Kitanları, kuzeyde de Kırgızları yenilgiye uğratarak, onlara egemenliğini kabul ettirdi. Ayrıca Çin'deki Chou (Cou) ve Chi (Tsi) hanedanlarını baskı altına aldı. Amcası İstemi Yabgu ile Akhunlar üzerine seferlere katıldı. Bu mücadeleler sonunda Akhun Devleti yıkıldı ve toprakları Göktürkler ile Sasanîler arasında paylaşıldı. Göktürk Devleti kısa zamanda doğuda Mançurya'dan batıda İran'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi. Mukan Kağan 572 yılında ölünce yerine kardeşi Tapo geçti.

İstemi Yabgu ve Batı Siyaseti (552–576)

Devletin batı kanadını yöneten İstemi Yabgu, kısa zamanda emrindeki güçlü bir ordu ile Altayların batısından Tanrı dağlarına kadar olan bölgeyi egemenliği altına almıştı. Böylece Göktürklerin batıdaki sınırları Akhunlara ve Sasanîlere dayanmıştı. İstemi Yabgu İpek Yolu'nun kontrolünü Akhunların elinden almayı planlıyordu. Bunun için İstemi Yabgu, Akhanlara karşı Sasanîlerin desteğini alabilmek için kızını Sasanî hükümdarı ile evlendirdi. Bu iki devletin ortak bir askerî harekâtı sonucunda Akhun Devleti 557 yılında yıkıldı. Akhun toprakları Göktürklerle Sasanîler arasında paylaşıldı. Göktürkler bundan sonra İpek Yolu'na egemen olmuşlardır.

Sasanîler, kendi paylarına düşeni almalarına rağmen huzursuzluk çıkarıp, kendi ülkelerinden Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yapılmakta olan ipek sevkiyatını durdurdular. İpek Yolu ticaretinin engellenmesi Göktürkleri olduğu kadar Bizans'ı da olumsuz yönde etkiledi. İstemi Yabgu'nun Sasanîlerle anlaşma umudu kalmayınca, İstanbul'a 568 yılında bir elçilik heyeti gönderdi. Bu olay tarihte Orta Asya'dan Bizans'a gönderilen ilk Türk elçilik heyeti olması yönüyle önemlidir. Bizans İmparatoru II. Justinos'da bunun üzerine Valentinus başkanlığında bir elçilik heyetini İstemi Yabgu'ya göndermiştir.

Oluşturulan Bizans-Göktürk ittifakı sonucunda, Sasanîlerle ortak mücadeleye giriştiler. Mücadele sonrasında İpek Yolu ticareti üzerindeki Sasanî engeli ortadan kaldırılarak, Sasanîler zayıflatıldı. Göktürk-Bizans saldırıları sonucu Sasanî Devletinin zayıflaması, ileride Hz. Ömer zamanında İslam ordularının İran'ı kolayca fethetmelerini sağlayacaktır.

Gerçekleştirilen sayısız seferlerle Orta Asya'nın batı bölgelerinin Türkleşmesini sağlayan İstemi Yabgu 576 yılında öldü.

İstemi Yabgu'nun Bizans'a elçi göndermesinin nedeni nedir?

b) Tapo Kağan Dönemi (572 – 581)

Mukan Kağan'ın ölümü sonrasında yerine kardeşi Tapo geçmiştir (572). Tapo Kağan ülkenin büyüklüğü nedeniyle kendi yönetimindeki Doğu kanadını ikiye ayırdı. Doğuya yeğeni İşbara'yı, Batıyada kardeşi Jotan'ı yabgu unvanı ile atadı. Batı bölgesini yöneten İstemi Yabgu'nun 576 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu Tardu geçti. Tardu, çok ihtiraslı ama cesaretli, savaşçı bir karaktere sahipti. Göktürk Devleti'nin başına hakan olmak isteyince doğudaki büyük kağan Tapo ile arası açıldı. Tapo Kağan 581'de ölünce yerine İşbara Kağan geçti.

Göktürk Devleti'nin İkiye Ayrılışı

Tapo Kağan'ın 581 yılında ölümü sonrasında ülkede karışıklıklar çıktı. Çin, Göktürklerin bu iç çekişmesinden yararlanmak için Tardu'ya hükümdarlık alametleri göndererek, onu Göktürk kağanı olarak tanıdığını belirtti. Çin'in bu kışkırtıcı tavır ve davranışları sonucunda Tardu, İşbara'nın kağanlığını tanımadığını bildirdi. Yapılan mücadeleler Göktürk Devleti'ni zayıflattığı gibi Doğu ve Batı Göktürkleri diye ikiye ayrılmasına da neden olmuştu.

Göktürk Devletinin ikiye ayrılmasının nedenleri nelerdir?

Doğu Göktürk Devleti (582 –630)

Doğu Göktürk Devletinin başında bulunan İşbara Kağan'ın Çin ile yaptığı mücadelelerde başarısız olması sonrasında Çin, Doğu Göktürlere bağlı kavimleri devlete karşı ayaklanmaya teşvik etti. Çin, ipek ticaretini engelleyip yaklaşık on bin kadar tüccarı sınır dışı edince, Göktürkler arasında açlık ve yoksulluk başladı. Kendine bağlı boyların Batı Göktürklerine sığınması karşısında İşbara Kağan zor durumda kaldı. İşbara Kağan giderek artan iç olaylar ve dış baskılar sonucunda 585 yılında Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Çinlilerin Türkleri Çinlileştirme politikasına engel olamayan İşbara Kağan 587'de öldü.

Doğu Göktürk Devletinin son hakani olan Kie-li Kağan döneminde Çin'e karşı seferler yapılmışsa da, Çin üzerine çıktığı son seferinde esir düşmesi sonucunda devlet yıkılmıştır (630). Bundan sonra Göktürk tarihinde elli yıl sürecek olan sıkıntılı ve acılı esaret dönemi başlamıştır.

Batı Göktürk Devleti (582 – 659)

Göktürklerin batı kısmını yöneten Tardu, 582 yılında bağımsızlığını ilan etti. Tardu'nun amacı Doğu Göktürk devletini de egemenliği altına almaktı. Batı sınırlarında başarılar kazanan Tardu, ülkesinin sınırlarını Kırım Yarımadası'na kadar genişletmeyi başardı. Bizans-Sasanî savaşları nedeniyle zayıf düşen Sasanîler üzerinde baskı kurdu. Tardu 600 yılında Çin'e sefer düzenledi ama bu seferde Tardu'nun ordusu, Çinlilerin su kaynaklarını zehirlemesi nedeniyle çok büyük kayıplar verdi. Bu başarısızlığı nedeniyle ülke içinde çeşitli ayaklanmalar çıktı ve sonunda Tardu 603 yılında öldü.

Tardu'nun ölümü sonrasında başa geçen Kağanlar, Çin'in baskılarına karşı koyamadılar ve iç karışıklıkları önleyemediler. Ancak Batı Göktürklerini bu zor durumdan Tardu'nun torunu Tong Yabgu (618–630) kurtardı. Tong Yabgu iç karışıklıkları önledi. Töleslerin ayaklanmalarını bastırdı. Sasanîler üzerine yaptığı seferden zaferle döndü, güneyde Kandehar'a kadar ilerledi. Bu devirde Çin ile dostane ilişkiler kuruldu. Fakat 630 yılında meydana gelen On-ok ve Karluk isyanları ile gelişen olaylar, devletin çöküşünü hızlandırdı.

Tong Yabgu'nun amcası Sı-bi (Se-pi) tarafından 630 yılında öldürülmesi üzerine On-ok ve Tölesler ayaklandılar. Bu karışıklığı fırsat bilen Çin, Batı Göktürklerini egemenliği altına aldı. Ancak Batı Göktürklerinin tamamen Çin egemenliği altına girmesi 659 yılında olmuştur.

Türklerin Çin hâkimiyetindeki karanlık yılları 630 yılında başladı ve yaklaşık elli yıl kadar sürdü. Çin'in Türkleri Çinlileştirme politikaları boşa çıktı. Türkler geleneklerine bağlı kaldılar. Türklerin bağımsızlık özlemleri ufak çapta baş kaldırmalara neden olduysa da, bu hareketlerin en önemlisi Kür-şad ayaklanması olmuştur. 639 yılında Kür-şad, 39 arkadaşı ile Çin sarayına düzenlediği baskında yüzlerce Çinli muhafızla mücadele etti. Kür-şad'ın amacı Çin imparatorunu yakalamak, Çinle pazarlık yapmak, Çin sarayını ele geçirmek ve başkente hâkim olmaktı. Ancak düzenlenen baskın başarılı olmadı. Üzerlerine gönderilen Çin ordusuyla kahramanca savaşan Kür-şad ve arkadaşları sonunda yakalanarak öldürüldüler. Kür-şad ve arkadaşlarının bu kahramanca davranışları, Türk topluluklarını harekete geçirmiş, bağımsızlıklarını kazanmada lokomotif görevi görmüştür.

Doğu Göktürk Devleti'nin son hakanı kimdir?

Batı Göktürk Devleti'nin Çin egemenliğine girmesinin nedenleri nelerdir?

Kür-şad'ın ayaklanmasının Türk tarihi açısından önemi nedir?

a) Kapgan Kağan Dönemi (692–716)

İleriş Kağan öldüğünde çocukları Bilge ve Kültigin henüz çok küçük olduklarından yerine kardeşi Kapgan geçti. Uzak görüşlü ve büyük bir devlet adamı olan Kapgan Kağan'ın ileriye dönük belirlediği hedefleri; Çin'i sürekli olarak baskı altında tutmak, Çin'de yaşayan Türk boylarını Ötüken'e çekmek ve Asya'daki bütün Türk boylarını Göktürk birliği altında toplamaktı.

Kapgan Kağan döneminde başlatılan Çin seferleri ile Çin baskı altına alındı. Çin, içinde yaşayan Türkleri iade ederek, büyük miktarlarda tohumluk darı, tarım aletleri ve kumaş verdi. Bundan sonra, devlet yönetiminde ve ordu teşkilatında yeni düzenlemeler yaptı.

Kapgan Kağan 696–697 yılında Yenisey bölgesini işgal etmekte olan Kırgızları, düzenlediği seferle yendi ve ülkelerini ele geçirdi. Bundan sonra sıra On-oklara (Türgişler) gelmişti. Seferlere çıkmadan önce Kapgan Kağan ülkenin doğu bölgelerinin yönetimini kardeşi To-si-fu'ya, batı bölgelerinin yönetimini “şad” unvanı ile yeğeni Bilge'ye verdi. Oğlu Böğü'ye de İnal Kağan unvanını vererek kendisine veliht yaptı. Kapgan Kağan şiddetli hücumlarla Çin'i baskı altına almayı başardı. On-okları da yenerek Balkaş, Isık göl ve Talas bölgelerini Göktürlere bağladı.

Kapgan Kağan'ın bundan sonraki hedefi, verimli toprakları ve zenginliği ile ünlü Maverainnehir bölgesini fethetmekti. Bu amaçla, Tonyukuk komutasında, Bilge ve İnal tarafından yönetilen orduyu, eski Türk-İran sınırı olarak kabul edilen Demirkapı'ya gönderdi (701). Aynı yıl, doğuda Çin'e karşı yapılan seferlere de devam edildi (701–704). Bu arada Çin ile anlaşma yapan Basmiller de itaat altına alındı.

Kapgan Kağan'ın devlet yönetimin uyguladığı sert ve kırııcı politikası ile Çin'in bölücü kışkırtmaları iç isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönemde çıkan Türğişlerin ve Karlukların isyanları güçlkle bastırılabilirdi. Kapgan Kağan, en son Oğuzların ayaklanmasını bastırdıktan sonra Ötüken'e dönerken, Oğuz boylarından Bayırkular tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü(716).

Kapgan Kağan'ın hükümdar olduğunda belirlediği ilk hedefleri nelerdi?

Türk boyları Kapgan Kağan'a karşı neden ayaklandılar?

b) Bilge Kağan Dönemi (716 – 734)

Kapgan Kağan'ın yerine oğlu İnal (Böğü) geçti. Fakat o, devletin içinde bulunduğu karışık durumu düzeltebilecek niteliklere sahip değildi. Giderek şiddetlenen Oğuz isyanlarını bastırmak Kutluk'un oğulları Bilge ve Kültigin'e kalmıştı. Sonunda Kültigin tarafından düzenlenen bir ihtilâl sonucunda İnal Kağan tahttan indirildi. Kültigin'in ısrarı sonucunda kardeşi Bilge tahta çıktı (716). Kültigin de Göktürk ordularının komutanı

oldu. Devletin kuruluşunda önemli hizmetleri bulunan Tonyukuk ise danışmanlık görevine tekrar getirildi.

Bilge Kağan tahta çıktıktan sonra hemen iç isyanları bastırarak yurt içindeki kargaşaya son verdi. Kültigin düzenlediği seferlerle Dokuz Oğuzların, 717'de Uygurlar'ın ve 718'de Karluklar'ın isyanlarını bastırıp itaat altına aldı. Bilge Kağan Göktürklerle bağlı Türk boylarını ayaklanmaları için kışkırtan Çin'i cezalandırmak düşüncesiyle 720 yılında sefere çıktı. Öncelikle Basmiller yenilgiye uğratılarak Beş-Balık şehri kuşatıldı. Kan-su'da yapılan savaşta Çin ordusu yenildi, Beş-Balık şehri ele geçirildi (720). Bu tarihten sonra Çin'e karşı peş peşe yapılan seferlerle bir kısım topraklar ele geçirildiği gibi Kitanlar, Tatabılar ve Karluklar itaat altına alındılar.

725 yılında Tonyukuk'un, 731 de Kültigin'in ölümü, Bilge Kağan'ı iki önemli devlet adamının desteğinden yoksun bıraktı. Bilge Kağan kardeşi Kültigin adına kitabe diktirdi. Kitabe de yer alan Türkçe metni, Kültigin'in atabeyi Yollıg Tigin yazmıştır.

II. Göktürk Devletinin Yıkılışı

Bilge Kağan önce Tonyukuk'un sonra da Kültigin'in ölümü sonrasında, önemli askerî faaliyetlerde bulunmamıştır. 734'de Kitan ve Tatabılara karşı zaferler kazandıktan sonra, Çin'le de bir ticaret anlaşması yapan Bilge Kağan, 734 yılında zehirlenerek öldürülmüştür.

Bilge Kağan'ın, Türk milletinin sonsuza kadar yaşayacağına olan inancı, ölümünden sonra onun adına dikilen kitabesinde ; “ Ey Türk Milleti! Üstte gök yıkılmaz, altta yer delinmezse, devletini, töreni kim bozabilir ?” diye ifade edilmiştir.

Bilge Kağan'dan sonra tahta sırasıyla oğulları Türk Bilge Kağan ve Tengri Han geçmiştir. Tengri Han çocuk yaşta olduğu için devletin yönetiminde annesi söz sahibi oldu. Ancak Hatun devleti yönetemedi, hanedan üyeleri birbirine düştü. Bu durumdan faydalanan Göktürk egemenliğindeki Basmil, Karluk ve Uygurlar birleşerek ayaklandılar. Basmil hükümdarının kağan ilân edilmesiyle İkinci Göktürk Devleti sona erdi (742). Ancak bir süre sonra Basmil Kağanı da tahttan indirilerek Uygur Başbuğu Kutluk Bilge Kül, kağan ilan edildi (745). Böylece Ötüken'de Göktürk hâkimiyeti sona ererken, yerini Uygur Devleti almıştır.

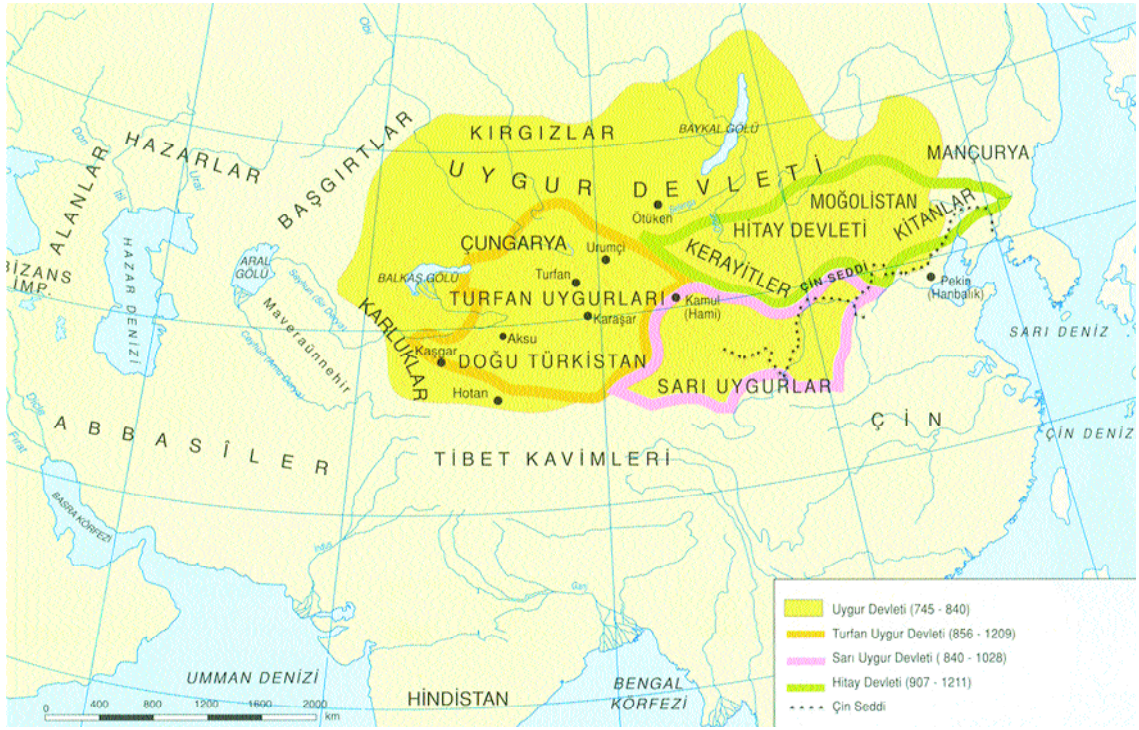

İkinci Göktürk Devleti'nin yıkılış nedenleri nelerdir?

5. Uygur Devleti

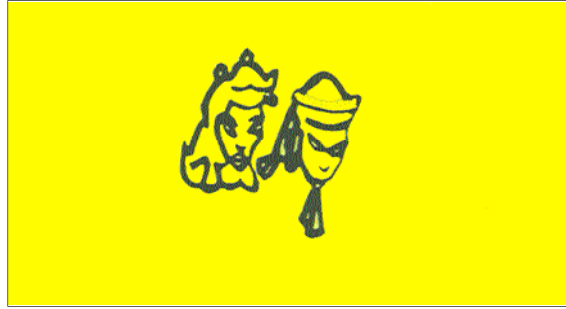
Soyları Asya Hunlarına dayanan Uygurlar, ilk zamanlar Orhun ve Selenga ırmakları çevresinde yaşıyorlardı. Başlangıçta dokuz boydan oluşan Uygurlar, daha sonra Dokuz Oguz boyunun da katılmasıyla On-Uygur adını almışlardır.

Uygurlar, 742 yılında Karluk ve Basmillerle birleşerek ayaklanmışlar, sonunda da II. Göktürk Devleti'ni yıkarak yerine, Ötüken merkez olmak üzere Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (745) (Harita 3.6).

Harita 3.6: Uygur Devleti

Uygur Devleti'nin ilk hükümdarı Kutluk Bilge Kül idi. Orhun Nehri kıyısındaki Ordu-Balık (Karabalğasun) şehrini kurarak devletin başkenti yaptı (Resim 3.5).

Resim 3.5: Uygur Devleti Bayrağı

Bilge Kül Kağan 747 de ölünce, yerine oğlu Moyen Çor geçti.

a) Moyen-Çor Kağan Dönemi (747–759)

Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra dağılan Türk boylarını birleştirerek Türk birliğini yeniden kurmuşlardır. Çin, 751 yılındaki Talas Savaşı'nda Müslüman Araplara yenilerek bu bölgeden çekilince, Moyen-Çor da Tarım Havzası'nı ele geçirmişti.

Bu arada Talas Savaşı'nda uğradığı yenilgi nedeniyle gözden düşen ve itibarını kaybeden Çin imparatoru, ülkede çıkan iç isyanları bastırmakta başarılı olamayınca, Moyen-Çor'dan yardım istedi. Moyen-Çor'da imparatora yaptığı yardımlara karşılık Çin'i vergiye bağladı ve imparatorun kızıyla evlendi (757). Çinli prenses sayesinde Uygurlar, Çin'in tüm stratejik bölgelerini öğrenmişlerdir. Moyen-Çor 759 yılında ölmüştür.

b) Bögü Kağan Dönemi (759–780)

Moyen-Çor'dan sonra yerine geçen oğlu Bögü Kağan, babası gibi Çin'e hâkim olma amacındaydı. Tibetlilerin saldırısına uğrayan Çin'i korumak için düzenlediği sefer dönüşünde Bögü Kağan, Uygur yaşamının değişikliğe uğramasında etkisi olan Mani dinini resmen kabul etmiş ve dört Mani rahibini de beraberinde getirmiştir (Resim 3.6).

Resim 3.6: Uygur Devleti 'ne ait rahip figürleri

Mani dini Hristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştlük dinlerinin karışımı olan bir dindi. Bu dinin temel düşüncesini; aydınlık ile karanlığın, iyilik ile kötülüğün, varlık ile yokluğun mücadelesi oluşturuyordu. Mani dini Bögü Kağan döneminde devletin resmî dini olmuştur. Ancak bu din halk arasında fazla yayılmamıştır. Çünkü Mani dini, hayvan eti yemeyi yasakladığı için Uygurların mücadelecisi ve savaşçı ruhlarını olumsuz yönde etkiliyordu.

Mani dininin bu olumsuz yönü yanında olumlu etkileri de olmuştur. Uygurlar, bu dinin etkisiyle yerleşik yaşama geçmişler, bilim ve sanatta önemli eserler meydana getirmişler, ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Uygurlar, en parlak dönemlerini Bögü Kağan'ın yirmi yıllık hükümdarlığı döneminde yaşamıştır. Kırgızlar üzerine de bir sefer düzenledikten sonra Çin'e sefer yapmayı planladığı sırada, Çin seferi yüzünden anlayamadığı yakın adamlarından biri olan Tung Baga Tarkan tarafından 780 yılında öldürülmüştür.

c) Tung Bağa Tarkan Dönemi (780–789)

Vezir Bağa Tarkan, 780 yılında Böğü Kağan'ı öldürerek kağan oldu. Bağa Tarkan cesaretliliği, kuvvetli idareciliği ve ayrıca devlet düzenini sağlamak için çıkardığı kanunlarla da tanınmaktadır.

Bağa Tarkan, Kırgızlar üzerine düzenlediği seferle Kırgızları yendi. Çin ile olan dostane ilişkilerini, Çin'li bir prensesle evlenerek geliştirdi. Çin baskısından şikâyetçi olan Uygur tüccarlarının sorunlarını çözümlendi. Bağa Tarkan 789 yılında öldü. Daha sonra aynı aileden Uygurların başına, dokuz Uygur hakanı geçti ise de onlar Tibetlilerin saldırılarını önlemede pek başarılı olamadılar.

Bu dönemde diğer Türk kavimleri ve Çinlilerle mücadele edildi. Çin entrikaları, iç ayaklanmalar, Mani dininin olumsuz etkileri de bunlara eklenince Uygurlar iyice zayıfladı. Bu arada Kırgızlar da güçlenmeye başlamışlardı. Ayrıca 839 yılında yaşanan şiddetli kış mevsimi ve bunun neticesinde gelen kıtlık, Uygurları ekonomik ve sosyal yönden olumsuz şekilde etkiledi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Kırgızlar, 840 yılında Uygur topraklarına girerek, başkent Karabalğasun'u (Ordu-Balık) ele geçirdiler. Daha sonra da Uygur hakanını öldürerek Uygur Devleti'ne son verdiler.

Bu yenilgiden sonra Uygurlar kitleler halinde göç etmeye başladılar. Uygurların bir kısmı Çin'in Kansu bölgesine, bir kısmı da Doğu Türkistan'da Beş-Balık, Turfan ve Hoço gibi önemli ticaret merkezleri civarına göç etmişlerdir. IX. yüzyıl ortalarında göçebeliği bırakarak yerleşik hayata geçen Uygurlar, bu yönleri ile daha önce kurulan Türk devletlerinden de ayrılmaktadırlar.

Kansu Uygur Devleti (Sarı Uygur Devleti)

Yurtlarını terk eden Uygurların bir bölümü, Çin'de Kansu bölgesine yerleşerek burada bir devlet kurdular. Sarı Uygurlar da denilen bu Türkler Buda dininin ateşli savunucuları olmuşlardır. Siyasi ve askerî alanda fazla kendilerini gösteremeyen Kansu Uygurları, Çin ile olan akrabalık bağları sayesinde ticari ilişkilerini geliştirmişlerdir.

Kansu Uygur Devleti, 940 yılında Kitanların, 1028 yılında Tangutların yönetimi altına girdiler. Sonunda Moğollar tarafından 1226 yılında ortadan kaldırıldılar. Varlıklarını günümüze kadar sürdüren Sarı Uygurlar bugün Çin'in batısında yaşamaktadırlar.

Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti

840 yılında Kırgızlar Uygur Devletini yıkınca, Uygurların büyük bir kısmı İç Asya'ya doğru göç ederek Beş Balık, Turfan ve Tanrı dağları çevresine yerleştiler. Kırgızlar tarafından öldürülen son Uygur hakanı Alp Külüg Bilge'nin yeğeni Mengli'yi kendilerine kağan seçtiler (856). Tibetlilerin saldırılarını önlemelerine karşılık Çin, onların kurduğu devleti tanımak zorunda kaldı.

Turfan ovası içinde yer alan Koça şehri, Uygurların başkenti idi. Uygur hakanları İdi kut unvanını taşıdıklarından bu şehre İdi kut da denilmiştir.

Uygurlar, yerleştikleri bölgenin özelliği gereği tarım ve ticaretle uğraşmışlar, Çin ve batı ülkeleriyle ticaret ilişkileri kurmuşlardı. Fakat buna karşılık siyasi yönde etkili bir devlet olamamışlardır.

Turfan Uygurlarında, Mani dininin yanı sıra Buda dini de yayılmaya başlamış, çok sayıda Budist tapınağı inşa edilmiştir. Bu dönemde İslam dinine giren Karahanlıların, Uygur ülkesinde İslamiyeti yaymak istemeleri, iki Türk devleti arasında uzun süren savaşlara neden olmuştur. Kâğıt yapımı ve hareketli matbaa tekniğini kullanabilen Turfan Uygurlarına ait çok sayıda kitap bulunmuştur.

Turfan Uygurları, 1206 yılında Karahitayların, 1209'da da Moğol İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdiler. Moğol İmparatorluğu'nda önemli idari görevler alan Uygurlar, dillerini Moğollara öğreterek, Moğolların resmî dillerinin Uygur dili olmasını sağladılar. Ayrıca kültür ve medeniyet yönünden de etkili olan Uygurlar, Moğolların Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Moğollar da Uygurlardan hayvancılık, meyvecilik ve sanatla ilgili pek çok şey öğrenmişlerdir. Uygurların kültürel etkileri Asya'da yüzyıllarca sürmüştür. Turfan Uygurları bugün, Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

Mani dininin Türkler üzerindeki olumsuz etkileri nelerdir?

Uygurlar hangi yönleri ile diğer Türk devletlerinden ayrılmaktadırlar?

Kırgızlar Uygur devletini yıkınca dağılan Uygurlar nerelerde devlet kurmuşlardır?

C. DİĞER TÜRK DEVLETLERİ VE TOPLULUKLARI

Avarlar: Orta Asya'da IV. yüzyılda devlet kurmuş olan bir Türk topluluğudur. 552 yılında Göktürkler tarafından yıkılan Avarlar batıya göç ettiler. VI. yüzyılın ikinci yarısında (562) Balkanlarda kendi devletlerini kurdular.

Avarlar Doğu Roma İmparatorluğu üzerine sefer düzenleyip, Bizansı vergiye bağladılar. En ünlü hükümdarları Bayan Kağan'dır. Onun zamanında Sasanilerle birlikte iki defa İstanbul'u kuşattılar (619-626). Ancak başarılı olamadılar.

Tarihte ilk defa İstanbul'u kuşatan Türk topluluğu Avarlardır. Avarlar, Germenler ve Slavlar üzerinde etkili oldular. Orta Avrupanın etnik olarak şekillenmesinde önemli rol oynadılar. 805 tarihinde Frank saldırıları sonucunda yıkıldılar.

Slav asıllı Rusların basit kabile hayatından, devlet kuran bir topluluk hâline yükselmelerinde Avarların rolü olmuştur.

Bulgarlar: Bulgarlar Ogur Türklerindedir. Göktürklerin Avarları mağlup etmesiyle, Avar baskısından kurtulan Bulgarlar VI. yüzyılın sonlarında Kubrat idaresinde güçlü bir Bulgar birliği meydana getirmişlerdir (583).

Hazarların baskısıyla Bulgar Devleti yıkılmış ve İtil (Volga) Bulgarları ve Tuna Bulgarları olarak ikiye ayrılmışlardır. Tuna Bulgarları, Asparuh idaresindeki Onogurlar tarafından Tuna boylarında kuruldu. IX. yüzyılda iki önemli Bulgar Hanı Kurum ve Omurtag'dır. Bulgarlar X.yüzyılda kalabalık Slav topluluklarıyla karışarak Türklüklerini kaybettiler. Hükümdar Simeon 923 yılında İstanbul'u kuşattı ve kendisine papa tarafından "Çar" unvanı verildi. Böylece Türklerin kullandığı Han unvanı yerini Çar unvanına bıraktı. Tuna Bulgarları 1018 tarihinde Bizanslıların, 1330 yılında Sırpların, daha sonra da Osmanlıların hakimiyetine girmişlerdir.

İtil Bulgarları X. yüzyılda İslamiyet'i kabul ettiler (Almış Han zamanında).1237 yılında Altın Orda Devleti tarafından yıkıldılar.

Hazarlar: Hazar Hakanlığının büyük çoğunluğunu Sabar Türkleri oluşturmuşlardır. Hazar Hakanlığı VII. yüzyıl başlarında Karadeniz'in kuzeyi ile Kafkasya arasında kuruldu. Başkent İtil ile Semender, Derbent ve Serkel şehirleri önemli ticaret merkezleri oldu.

Hazarlar önemli ticaret yolları kavşağında kurulmuştur. Hazarlar, Bizanslılar, Sasâniler ve Araplarla ilişkilerde bulundular. Emeviler Hazarları bozguna uğrattı. Bizansla dost olarak yaşadılar.

Hazarlar X. Yüzyılda Peçenek akınları ve ticaret yolları üzerindeki denetimlerinin kaybolması üzerine zayıfladılar. Hazar- Peçenek mücadelesi Rus Knezliğinin büyümesine sebep oldu ve Ruslar Hazar Hakanlığına son verdiler.

Hazarlar museviliği din olarak kabul eden ilk Türk topluluğudur. Museviliğin yanında İslamiyet ve Hirstiyanlık ta yaygındı.

Macarlar: IX. yüzyılda Peçenek baskısı sonucu, Arpat başkanlığında Balkanlara gelen Macarlar Tuna boylarına yerleşerek devlet kurdular (869). X. yüzyılda Hirstiyanlığı kabul ederek, Türklük özelliklerini büyük ölçüde kaybettiler.

Macarlar, Slavların birlik kurmasını ve Germenlerin (Almanların) Balkanlara girmesini engellemişlerdir. Bugünkü Macar dilinde birçok Türkçe kelimeye rastlanmaktadır.

Arpad hangi Türk devletinin kurucusudur?

Peçenekler: Önce Göktürklere daha sonra da Uygurlara bağlı olarak yaşamışlardır. IX. yüzyılda Oğuzların baskısı sonucu Balkanlara gelmişler ancak bağımsız bir devlet kuramamışlardır.

Peçenekler Ruslarla mücadele ettiler. Onların Karadenize inmelerine engel oldular. Ancak daha sonraları Rusların ve Uzların baskılarıyla Orta Avrupa ve Balkanlara dağıldılar (XI. yüzyılda). Bu sıralarda başlarında bulunan Turak'ın Hirstiyan olmasıyla, Hirstiyanlık Peçenekler arasında yayılmaya başladı. Bizansla savaş yaptılar. Bir ara Bizans'a karşı Çaka Bey ile işbirliği yaptılar. Ancak Bizans bu sırada Kuman (Kıpçak) Türklerini Peçeneklere karşı kışkırttı. Peçenekler Kıpçak saldırıları sonucu yenildiler ve dağıldılar.

Bizans ordusunda ücretli asker olarak çalışan Peçenekler Malazgirt savaşında taraf değiştirerek Selçuklu ordusuna dahil olmuşlardır.

Kumanlar (Kıpçaklar): Karahitayların baskısıyla batıya göç eden Kıpçaklar Doğu Avrupa'ya yerleştiler. Peçenekler gibi Kıpçaklar da Rusların Karadenize inmelerine mani oldular. XI. yüzyılda Balkaş Gölü'nden, Batı Karadenize kadar olan topraklar, Kıpçakların eline geçti. Kıpçak Bozkırı (Deşt-i Kıpçak) olarak anılan bu topraklar 1239 yılında Moğolların eline geçti. Kıpçaklar, Bizansla anlaşarak Peçeneklere büyük darbe vurmuşlardır. Kıpçakların bir kısmı Altın Orda Devleti'nin ana unsurunu teşkil etmiş ve Moğolların Türkleşmesinde etkili olmuşlardır.

Oğuzlar (Uzlar): Oğuz kelimesi, kabile, boy anlamına gelen “ok” ile çoğul eki olan “uz”un birleşmesinden oluşmuştur. Kısaca boylar demektir. Oğuz adı ilk olarak Yenisey ve Orhun yazıtlarında geçmektedir. Tula-Selenga nehirleri bölgesinde bulunan Oğuzlar, Göktürk ve Uygur hakimiyetinde yaşadılar. Daha sonra Kıpçak, Hazar ve Karlukların baskısıyla batıya göç ettiler. Uzların bir bölümü XI. Yüzyılda Balkanlara yerleşti. Don ve İtil civarına Uzlar Ogur adıyla anılmıştır. Diğer bir grup Güneye inerek İslamiyeti seçmiştir. Oğuzlar Selçukluların, birçok Türk beyliğinin ve Osmanlı Devleti'nin kurucularıdır. Oğuzların bir kısmı da Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapmışlardır.

Bugün Türkmenistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Türkiye, Kıbrıs ve Balkanlarda yaşayan Türklerin ataları Oğuzlardır.

Oğuzlar Müslüman olduktan sonra, Müslüman komşuları onlara Müslüman Oğuz manasında Türkmen adını vermişlerdir.

Başkırtlar (Başkurtlar): VIII. yüzyılda İtil Nehri dolayları ile Ural dağlarının güneyinde yaşamışlardır. Oğuz, Peçenek ve Kıpçakların karışık kaynaşmasıyla ortaya çıktıkları ileri sürülmektedir. XIII. yüzyılda Altın Orda hakimiyetine giren Başkırtlar, bu devletin yıkılmasıyla ortaya çıkan hanlıklar içerisinde yaşamışlardır. XVI. Yüzyılda Rusların hakimiyetine girmişlerdir. Bugün Rusya Federasyonuna bağlı Başkırdistan Cumhuriyeti içinde yaşamaktadırlar.

Sabirler (Sabarlar): İlk zamanlarda Tanrı dağları ile İli nehri arasında Büyük Hun devletine bağlı olarak yaşıyorlardı. V. Yüzyılda Avarların baskısıyla batıya göç ettiler. Sabirlerin göç etmeyen bir bölümü bugünkü Batı Sibiry'a da hayatlarına devam etti.

Sibiry'a adı Sabir Türklerinden kalmıştır. Sabirler VI. Yüzyıl başlarında İtil ve Don havzasına yerleştiler. Sasanilerle birleşerek Bizansa karşı mücadele ettiler. Bu mücadele sonucu Anadolu'ya geçerek Ankara ve Kastamonu'ya kadar ilerlediler. Anadolu'ya ikinci büyük Türk akınına Sabirler gerçekleştirdiler.

Sasani ve Bizans arasında dengeli bir politika yürütemediklerinden zayıfladılar. Avarlar karşısında yenilgiye uğradılar (557). Daha sonra Avar, Göktürk ve Bizans hakimiyetine girdiler. Sabirler kendilerinden sonra kurulan Hazar Devleti'nin esas kitlesini oluşturmuşlardır.

Sibiry'a adı hangi Türk boyundan kalmadır?

Türgeş Devleti (Türgeşler) : Talas, Çu ve İli nehri dolayları ile Issık Gölü civarında oturan Türgeşler Göktürk Devletine bağlıydılar. Göktürklerin yıkılmasıyla, dağınık halde yaşayan kabileleri bir araya getirip 750'li yılına kadar yönettiler. Bağa Tarkan adına para bastıran ilk Türgeş hükümdarı oldu. VIII. yüzyılda ise Sulu Kağan Maverünnehir'e giren Müslüman Arap orduları (Emeviler) ile mücadele etti. Böylece Türgeşler İslam ordularına karşı koyarak Orta Asyanın Araplar tarafından istila edilmesini önlediler. Türgeşlerin siyasi hayatına Karluklar son verdiler.

Kırgızlar: Tarihleri bilinen en eski Türk kavimlerinden biridir. Yenisey Nehri bölgesinde yaşayan Kırgızlar sırasıyla Hun, Göktürk ve Uygur hakimiyetinde kaldılar. İsyân ve akınlarla Uygur Devleti'ne son veren Kırgızlar (840) kendi devletlerini kurdular. 924 tarihinde Kitanlara mağlup oldular. 1207 yılında Cengiz Han'a bağlılık bildirdiler. Kırgızlar Cengiz Han'a itaat eden ilk Türk Kavmidir. Kırgızlar Ötüken bölgesini koruyamadıklarından Türklerin Kutlu Yurt saydıkları Ötüken ve Orhun bölgesi Moğolların eline geçmiştir.

Kırgızlar hangi Türk devletine son vermişlerdir?

Karluklar: İlk oturdukları yer İrtiş ırmağı boylarıydı. Göktürk ve Uygurlara bağlı olarak yaşadılar. Başlarında bulunan Kül-Erkin unvanlı hükümdarlar tarafından yönetildiler. II. Göktürk Devletinin yıkılışında Uygur Devletinin kuruluşunda önemli rol oynadılar. Talas Savaşında (751) müslümanların safında yer alarak Orta Asya'nın Çinleşmesini önlediler. Savaştan sonra müslüman oldular. İslamiyeti kabul eden ilk Türk boyudur.

XII. yüzyılda Karahitayların ve Moğolların hakimiyeti altına girdiler. Karluklar Cengiz Han'a itaat eden ilk müslüman Türk topluluğu olmuştur. Karlukların neslinden gelenler bugün Tacikistan'da yaşamaktadırlar.

Kimekler: VII. yüzyılda, İrtiş ırmağının orta bölgelerinde Göktürklere bağlı olarak yaşamışlardır. X. yüzyılda Kitanların baskısıyla Ural Dağlarının güneyine geldiler. Daha sonra Kıpçakların hakimiyetine girmişlerdir (XI. Yüzyıl).

Karluklar hangi devleti yıkmışlardır?

D. İLK TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

1) Devlet Yönetimi

Eski Türk toplumlarında halk yahut millet çeşitli alt birimlerden oluşmuştur. Bunlardan ilki **Oğuş**'tur. Oğuş bugünkü anlamda aile demektir. İkinci olarak **Urug** yani soy gelmektedir. Üçüncüsü **Bod** veya Boydur. Boy ailelerin veya soyların bir araya gelmesinden oluşmuştur. **Boylar birliğine Bodun denilir** ve başında bey yahut kağan bulunurdu. Bodun aynı zamanda Kavim anlamında da kullanılmıştır. İşte bütün bunlar halkı meydana getiren birimlerdi.

Türkler toprağı, Yurt (Ulus) olarak isimlendirmişlerdir. Türkler ancak hür ve müstakil yaşayabildiği toprağı ülke olarak görmüşlerdir. Bağımsızlık eski Türklerde İdi-oksızlık olarak ifade edilmiştir.

Siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesini teşkil eden devlet eski Türklerde "**İ**" yahut "**El**" kelimesi ile belirtilmiştir. Hükümdarlar şanyü, kağan, han, hakan, idikut gibi unvanlar kullanmışlardır. Türkler hükümdarlarına Gök-Tanrı tarafından devleti yönetme yetkisinin verildiğine inanırlardı. Bu yetkiye "**Kut**" derlerdi. Kut'un kan yolu ile babadan oğula geçtiğine inanılırdı. Hükümdar öldükten sonra çocukları arasında saltanat mücadelelerinin çıkmasının sebebi bu anlayış olmuştur. Ülke hanedan ailesinin ortak malı olarak kabul ediliyordu. Bu anlayış devlet topraklarını kısa sürede parçalanmasına neden olmuştur.

Hükümdar eşlerine Katun (hâton) unvanı verilirdi. İdarede yetkileri vardı. Hükümdarın oturduğu başkente "**Ordu**" denilirdi.

Devlet idaresinde **buyruklar** (bakan), **içbuyruklar** (saray işleri ile ilgili bakan), **tarkan**, **apa** (Saray görevlileri), **tudun** (vali), **tekin** (şehzade), **sübaşı** (ordu komutanı) gibi sivil ve askeri görevliler bulunurdu. Ayrıca **kâtipler** (bitigçiler), **tercümanlar**, **elçiler**, **yargıçlar** (yargucu), **hazine** (ağılığ) görevlileri de devlet idaresinde çalışan memurlardı.

Devlet, töre (törü) ile işleyişini düzenlemektedir. Töre kanunlar ve örf hukukudur. Devlet iki idari bölgeye ayrılarak yönetilirdi (sağ-sol, kuzey-güney-doğu-batı).

Genellikle sağ hükümdarın bulunduğu bölümü teşkil ediyordu. Bölümlerin başında bulunan Yabgular, yarı bağımsız olarak bölgelerini yönetirlerdi.

Türklerde siyasi, askeri ve ekonomik kararların alındığı meclise “toy” ya da “kurultay” denirdi. Meclis üyelerine “toygun” adı verilmişti. Hükümdar toyun tabii başkanıdır. Kendisinin bulunmadığı zamanlarda meclis “devlet müşaviri” anlamına gelen Aygucı tarafından yönetilirdi.

Askeri birlikler onlu sisteme göre düzenlenmişti. En küçük birim 10 kişilikti. En büyük birim ise onbin kişiden oluşurdu ve adına tümen denilirdi. Türkler savaş silahı olarak süngü, kargı, mızrak, kalkan, kılıç, yay ve ok kullanmışlardır. Mete Han, orduda onlu sistemin temel düzenini oluşturmuştur.

2) Din ve İnanış: Eski Türkler tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanırlardı. Onların inanışlarına göre Gök-Tanrı tek yaratıcıdır. Türkler eşi ve benzeri olmayan, insanlara yol gösteren, onların varlıklarına hükmeden, cezalandıran, mükafatlandıran, can veren, yaşatan ve öldüren bir Gök-Tanrı inancına sahiptiler.

Bir dinden daha çok bir sihir karakterine sahip olan Şamanizm de eski Türk topluluklarına damgasını vurmuştu. Şamanizme göre bütün dünya iyi ve kötü ruhların tesiri altındadır. Şaman (Kam) iyi ruhların tesirlerini devam ettirmek ve kötü ruhların tesirini ortadan kaldırmak üzere çalışan din adamıdır.

Eski Türklerde ölümden sonra hayatın devam edeceği inancı vardı. Ölüyü atıyla birlikte gömme yaygın bir adetti. Mezarlara “ku rgan” cenaze törenine ise “Yuğ” denirdi. Mezarın üstüne hayatta iken öldürdüğü düşman sayısınca onları temsil eden taştan insan şekilleri konurdu. Bunlara “Balbal” adı verilirdi.

Türklerin arasında Budizm, Manihaizm, Taoizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinler de yayılmıştır. Bu dinlerin özellikle kültür sahasında tesirleri büyük olmuştur. Ancak bu dinlerin bir hayli yayıldığı dönemlerde bile Türkler eski inançlarını kaybetmemişlerdir.

3) Sosyal ve İktisadi Hayat: Eski Türk toplumunda aile “Pederi aile” tipindedir. Pederi ailede baba, eş ve çocuklar aynı yerde otururlar. Türklerde tek eşlilik vardı. Aile düğün töreniyle yapılan evlenme ile kurulur, kız evi oğlan evinden “Kalın” (Kalın) alırdı. Kalın kadının mülkiyetindeydi. Aile çadırda yaşardı. Çadırın arkasında misafirler için ayrılmış bir bölüm vardı. Yerleşik hayatla birlikte çadır hayatı sona erdi.

Sosyal hayatta bir önemli unsur da hukuktur. Yazlı hukuk yoktu. Devlet işleri töre ile düzenlenmekte idi. Hem idare edenlerin, hem de idare edilenlerin uymaya mecbur oldukları ve bir tek şahsın iradesiyle değişmeyen esaslara eski Türkler töre (türe) demişlerdir. Adli teşkilatın başı hükümdardır. Hükümdar törenin dışına çıkamazdı. Ayrıca Yargıçlar da vardı. Hapis cezası oldukça azdı.

Hun, Göktürk ve Uygurlarda beşinci ayda yapılan “Bahar Bayramı” önemliydi. Ayrıca Ötüken Uygurlarının sürüleri otlatmaya çıkarma ayı olarak kabul ettikleri 9 Mayıs'ta yapılan **Örüs Sarcı Bayramı** da önemliydi. Hunlarda ve Turfan Uygurlarında yapılan yeni yıl Festivali (Hunlarda 21 Mart, Uygurlarda 9 Mart) yahut “**Soğuk Yemek Festivali**” Türklerde yaygın hale gelmiş ve Nevruz Bayramı bundan kaynaklanmıştır.

İktisadi hayat büyük ölçüde hayvancılığa dayanmakta idi. Ayrıca yağma, haraç, hediye ve ticaretin de iktisadi hayatta önemli yeri vardı. Göktürkler zamanında ihtiyaç fazlası hayvanlar Çin ipeği ile değiştirilmiştir. Uygurlar zamanında Çinle ticari ilişkiler daha da artmıştır. Çin ipeğinin batıya taşınmasında her ülkenin kârı vardı. Bunun için kervan yollarına sahip olmak önemliydi. Kervanların geçtiği yollar ipek yolu olarak adlandırılmıştır. Türklerde ilk yerleşik hayata geçen toplum Uygurlardır.

4) Yazı Dil ve Edebiyat : Türkçede ziraate ve madencilığe ait kelimelerin bulunması ilk zamanlardan itibaren yerleşik bir medeniyete eriştiklerinin belirtilerindedir. Türklerde ilk alfabeği Göktürkler kullanmışlardır. Göktürkler yazılı eser olarak kitabeleri bırakmışlardır. **Bunlara Orhun Kitabeleri denir.** Vezir Tonyukuk, Kül Tekin ve Bilge Kağan adına dikilmişlerdir. Uygurlar 18 harfli Uygur alfabesini meydana getirmişlerdir. Uygurlar döneminde kâğıt üzerine yazı yazma, kâğıt yapımı gelişmiştir. Yine Uygurlar hareketli harf tekniğini bularak matbaa yapıp, kitap basmışlardır.

Sözlü edebiyatın en önemli türü **destanlardır**. Zamanımıza kadar gelen en önemli Türk destanı **Oğuz Kağan Destanıdır**. **Hunların Oğuz Kağan, Göktürklerin Türeyiş ve Ergenekon, Uygurların Yar adılış ve Göç, Kırgızların Manas destanları** önemlidir. Diğer sözlü edebiyat örnekleri; Türklerin yaşayış tarzlarını anlatan “sav”lar, ölen büyükler için sevgi dolu sözler içeren “sagu”lar ve avlarda, savaşlarda, şölenlerde söylenen “koşuk”lardır.

Hukuk vesikaları Uygurlar dönemine aittir. Borç alıp-verme kiralama, alım satım, vasiyetnameler, vakfiyeler gibi çeşitli kurumlardaki vesikalar Uygurların sosyal hayatını aksettiren önemli belgelerdir. Vesikaların geçmişin örf ve adetleriyle bizlere kadar gelmiş olması dünün ve bugünün Türk hayatı arasındaki bağları göstermesi bakımından da çok önemlidir.

5) Bilim ve Sanat: Orta Asya Türkleri “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” diye bir takvim geliştirdiler. Bu takvim Türklerde Hicri Takvimin yaygınlaşmasına kadar kullanıldı.

Eski Türkler döneminde birçok din ve medeniyetten tercüme yapılmış bilim adamlarına önem verilmiştir. “**Tayanç**” ve “**keneşçi**” denilen fikir adamları devlet adamlarına danışmanlık yapmışlardır. Danışmanların bulunduğu meclise “**keneş**” meclisi adı verilmiştir. Bu kurum Selçuklularda “**alimler ve ihtiyar meclisi**” “**müşavere meclisi**” Osmanlılarda “**meclis-i meşrevet**” adıyla yaşamıştır.

Göçebe hayat şartlarından dolayı Türklerde sanat, taşınabilir malzemeden deri, ahşap, metal ve taş işçiliğine dayalı idi. Uygurlardan itibaren yerleşik hayata geçişle birlikte sanat, manastır, saray yapımı ve bunların iç donanımı biçiminde gelişme göstermiştir. Renkli taş ve gümüş kakmacılık, halı ve kilim dokumacılığı, çadır sanatı eski Türk sanatının önemli bir kısmını meydana getirirler.

Türkler saz çalmaktan ve dans etmekten çok hoşlanırlardı. En önemli müzik aleti **kopuzdu**. Uygurlarda resim sanatı da gelişmişti. Uygur ressamlarına “**Bedizçi**” denilirdi.

Türklerde gelişen sözlü edebiyat türleri hangileridir?

Devlet idaresi ile ilgili bazı kavramlar

Yabgu	: Hükümdardan sonraki yönetici, vali
Şad	: Boy veya oymakların başına atanan vezirler
Tekin, tigin	: Şehzade
Ayguci	: Hükümdar danışmanı ve meclis başkanı
İç buyruk	: Saray memuru
Tarkan	: Komutan
Subaşı	: Ordu komutanı
Apa	: Saray görevlisi
Bitigciler	: Kâtipler
Yargucı	: Yargıçlar
Ağılığ	: Hazine görevlisi
Todun	: Vergi memuru

E. TÜRK KÜLTÜRÜNÜN ÇEVRE KÜLTÜRLERE MÜNASEBETLERİ

1) Türk-Çin Münasebetleri

Orta Asya Türklerini en çok ilişki kurdukları devlet Çin'dir. Türklerin Çin topraklarına akınlar düzenlemesi, toprak elde etmekten ziyade, göçebelik hayatının zorlamasından, günlük ihtiyaçları karşılama zaruretinden kaynaklanıyordu. Zaten iki millet arasında büyük savaşlar yapılmamıştır. Aksine her devride artan ölçülerde ticaret yapılmıştır. Türlerin at kültürü ve Gök-Tanrı inancı Çin kültürünü etkilemiştir. Hunlar zamanında iki ülke arasında yapılan antlaşmayla ticaret resmîleşmiştir. Göktürkler döneminde bu ticaret devam etmiş hatta Göktürk sınır kasabaları ortak pazar yeri olarak kullanılmıştır. Bu resmi ticaret süreci Uygurlar döneminin sonlarına kadar sürmüştür. Ticaret genellikle takas usulüyle yapılmış, Türkler Çinlilere at satıp, karşılığında ipek, buğday, demir gibi mallar almışlardır.

2) Türk-Moğol Münasebetleri

Moğol soyundan gelen Kitanlar hayvan sürülerini damgalama, kımız yapma, karpuz yetiştirme gibi bazı kültürel olguları Uygurlardan öğrenmişlerdi. Üzerinde Uygur hükümdarlarının mührü bulunan **Kamdu** denilen ve ticarete para yerine

kullanılan bez parçaları Kitan başkentinde de geçerliydi. Ayrıca Uygur yazısı ve hükümdarlık unvanları da Kitanlara geçmişti. Türklerle Moğollar arasındaki coğrafi yakınlık kültürel alanda da etkili olmuştur. Cengiz Han'ın kurduğu Moğol Devletinde birçok Uygur görev almış “bahşi” denen Uygur hocalar Moğol prenslerine ders vermişlerdir. Bu durum kültürel etkileşimi arttırmıştır. Cengiz Yasası'nın oluşmasında Uygur kanunlarının önemli bir etkisi vardır. Ayrıca Türk askeri terimlerinin ve askeri teşkilatının da önemli bir bölümü Moğollarda olduğu gibi görülmektedir.

3) Türk-Arap Münasebetleri

Türklerin Araplarla ilk ilişkileri Sasani Devleti aracılığıyla İslamiyetten önce başlamıştır. İslami devirde, Hz. Ömer zamanında, Müslümanların Nihavend Savaşı'nda Sasanileri yenmesi, İslam ordularının Hirsan'a kadar yayılmasını sağladı. Böylece Göktürklerle Müslümanlar karşı karşıya geldiler. Emeviler döneminde ilişkiler daha da arttı. Araplarla Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'nda Karluklar Araplara yardım ettiler. Abbasiler döneminde Türkler kitleler halinde Müslüman olarak Abbasi ordusunda görev aldılar. Karşılıklı kültür alışverişi hızlandı. Türk idari ve askeri sisteminin tesirleri arttı.

4) Türk-İran Münasebetleri

Türklerin İranlılarla ilişkileri Göktürkler zamanında yoğunluk kazanmıştır. İlişkilerin odak noktası İpek Yolu hakimiyeti mücadelesidir. Göktürkler Bizanslılarla anlaşarak İran'a akınlar düzenlemiş Belh ve Kunduz şehirlerine kadar ilerlemişlerdir. İranlı Soğdlar, çok eski dönemlerden beri Orta Asya içlerine dağılarak, İpek Yolu üzerinde koloniler kurmuşlar, böylece ticaretin gelişmesine ve Türklerin Batı hakkında bilgilenmelerine katkıda bulunmuşlardır.

ÖZET

Türk kelimesini Türk devletinin resmî adı olarak ilk kullananlar Göktürklerdir. Türk kelimesinin anlamı güç, kuvvet demektir. Bilinen ilk Türk devletini Hunlar kurmuştur. Bu devlet Orhun, Selenga ırmakları civarında Ötüken merkez olmak üzere kurulmuştur.

Hunların siyasi ve askerî hayatları genellikle, İpek Yolu egemenliği için, Çin ile mücadele etmekle geçmiştir. Güç kullanarak Hunları yenemeyeceklerini anlayan Çinliler, Hun beylerini birbirlerine düşürdüler. İktidar mücadeleleri ile zayıflayan Asya Hunları önce ikiye ayrıldılar. Bunların bir bölümü Çin himayesine girdi. Çin egemenliğine girmeyen Hunların bir bölümü, batıya göç edip iki yüzyıl sakin bir hayat sürerek güçlendiler. Doğudan durmadan gelen Türk topluluklarının kendilerine katılmasıyla önemli güce ulaşan bu Türk kavimleri, Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya girerek Kavimler Göçü dediğimiz olayı başlattılar. IV. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da yeni bir devlet kurdular. Avrupa devletlerinin birçoğunun temelleri bu dönemde atıldı. Yaklaşık yüzyıl Avrupa siyasetine damgasını vuran Avrupa Hun Devleti V. yüzyılın sonlarına doğru yıkıldı.

Yine aynı dönemde Çin hâkimiyetini kabul etmeyerek batıya göç eden Hun soyundan gelen Türkler; Seyhun, Semerkant yörelerinde Akhunlar adıyla yeni bir devlet kurdular. Sasanîler ve Göktürkler arasında zamanla sıkışıp kalan Akhunlar yıkıldılar (557). Asya Hunlarına dayanan Göktürkler "Türk" adı ile Ötüken yöresinde Bumin Kağan yönetiminde yeni bir devlet kurdular (552).

Orta Asya siyasetine damgasını vuran Göktürklerin Bizans devleti ile de resmî ilişkilere girdiklerini biliyoruz. Göktürklerin gücünden çekinen Çin, hanedan üyelerini birbirlerine düşürdü. İktidar mücadeleleri ile zayıflayan Göktürkler ikiye ayrıldılar (582). Bir süre bağımsız yaşayan Doğu ve Batı Göktürkler daha sonra tamamen Çin egemenliğine girdiler. 682 yılına kadar Çin egemenliğinde yaşayan Göktürkler, Kutluk yönetiminde ayaklanarak bağımsızlıklarını tekrar kazandılar. Ancak 742 yılında Basmil, Karluk ve Uygur ittifakına dayanamayarak yıkıldılar.

Göktürk Devleti'nden sonra Orta Asya'da Uygur Devleti kuruldu. Göçebeliği bırakarak yerleşik hayata geçen Uygurlar, bu yönleri ile diğer Türk devletlerinden ayrılmaktadır. Uygur Devleti 840 yılında yıkıldı. Devletleri yıkılan Uygurlar etrafa dağıldılar. İç Asya'ya ve Çin'e giden Uygurlar, buralarda çeşitli devletler kurdular. Uygurların etkileri Asya'da yüzyıllarca sürmüştür.

TEST III

- 1) Tarihte bilinen ilk Türk Devleti aşağıdakilerden hangisidir?
 - A) Hunlar
 - B) Göktürkler
 - C) Uygurlar
 - D) Kırgızlar

- 2) Asya Hun Devletinin en ünlü hükümdarı aşağıdakilerden hangisidir?
 - A) Teoman
 - B) Mete
 - C) Kiok
 - D) Bumin

- 3) Aşağıdakilerden hangisi Hunların özelliklerinden biri **değildir**?
 - A) Orhun Abidelerini dikme
 - B) İlk teşkilatlı Türk devletini kurma
 - C) Kavimler göçüne sebep olma
 - D) Ordu teşkilatında on'lu sistemi uygulama

- 4) I. Göktürk Devleti hangi tarihte kurulmuştur?
 - A) 630
 - B) 552
 - C) 557
 - D) 581

- 5) Yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu aşağıdakilerden hangisidir?
 - A) Hunlar
 - B) Uygurlar
 - C) Avarlar
 - D) Göktürler

- 6) Basmil, Karluk ve Uygurların birleşerek son verdikleri devlet aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Büyük Hun
B) İkinci Göktürk
C) Hazar
D) Kırgız
- 7) Macaristan'da devlet kuran ve İstanbul'u ilk kez kuşatan Türk kavmi aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Avarlar
B) Bulgarlar
C) Peçenekler
D) Uzlar
- 8) Şamanizmde ruhlarla insanlar arasında bağlantı sağlayan kişilere verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?
- A) Kut
B) Yuğ
C) Balbal
D) Kam
- 9) Aşağıdaki sanat dallarından hangisi, Orta Asya Türk devletleri döneminde **görülmez**?
- A) Tezhip
B) Musiki
C) Halıcılık
D) Heykel
- 10) Orta Asya Türk devletlerinde ailelerin birleşmesiyle aşağıdakilerden hangisi meydana gelmiştir?
- A) Budun
B) Halk
C) Urug
D) Boy